

вољу за страшћу и ужитком, вољу да откине од Живота и понеко своје парче среће. Да ли се Нат човеком зове онај који се до моћи успиње газећи преко других, или онај који у том пењању ка моћи мора да превазиђе себе? Да ли се моћ стиче, прима или демонстрира споља и да ли се до ње уопште „пење“? Или се она проналази у себи, извире са дна нашег бића; да није можда потребно „сићи“ у велике поноре да би нам се открила? Огроман је амбис људске душе и тек онај који стоји на његовом рубу уистину може сагледати његову немерљивост, а само онај који се заиста и спусти у њене дубине може искусити страхотну таму. *На самом дну њојоји олакшање* – рећи ће протагонисткиња. И чија је прича онда блиставија и вреднија да се запамти, запише?

„Морално посрнула“, рећи ће неки, не знајући њену причу. Но, питање које Халиловић поставља је шта уопште значи реч морал у таквом једном изопаченом времену; сме ли се говорити о моралу у друштву чији је нови поредак разрушио све претходне етичке кодове; је ли етичност у таквом друштву селективна категорија, или се за различите групе људи примењују другачије вредности. Да ли онда уопште можемо говорити о моралу и на основу тога осуђивати другог човека? Достојевски их је назвао „пониженима“, а Ниче их изместио „с оне стране добра и зла“.

На срећу, постојаће увек неки професор Сипац или понављам, Писац, који ће бити довољно пажљив да у гротлу друштвеног понора пронађе понеку Нејру, Блиставу Причу и изнесе је на светлост дана исто тако пажљивим и пријемчивим читаоцима. Јер, без причања нема ни приче; без причања прича умире и заборавља се. Халиловић овим романо руши тај Зид Ћутње.

Драѓана БОШКОВИЋ

О СРЕТЕНУ МАРИЋУ

Миливој Ненин, *Срећен Марућ*, Neopress – Задужбина Николај Тимченко, Београд – Лесковац 2017

У досадашњем ангажману књижевног критичара, историчара књижевности и есејисте Миливоја Ненина на пољу науке о књижевности уочавају се два мисаоно-истраживачка тока. Први ток произлази из Нениновог полемичког духа, из потребе да се окоштале мисли, уврежени ставови, прихваћене вредности не узимају попут аксиома, већ да се пажљивим читањем и истраживањем дође до релевантних чињеница које ће бити основ за успостављање правог поретка вредности, како у сфери књижевности, тако и у сфери научне мисли о њој. У својим студијама,

расправама и чланцима Ненин се залаже за научну доследност, фактографску прецизност и рационално расуђивање које не трпи притисак ванкњижевних чињеница. Најбоље о томе сведочи дугогодишње бављење делом Светислава Стефановића, којег је и својим приређивањем и аналитичким увидима вратио нашој литератури и указао на место које му у српској књижевности двадесетог века легитимно припада. Други ток односи се на Нениново читање и приређивање писама и преписке српских писаца као значајног извора за формирање што потпуније, што рељефније слике одабраних стваралаца – њихових личности, прилика у којима су живели и стварали, веза, утицаја, лектире, поетичких ставова и сл. Преписка српских писаца вишеструко је у видокругу Ненинових интересовања – и када је сам приређује, и када је тумачи, и када коментарише већ приређене књиге преписке. На питање: „Зашто волим да читам туђа писма?” – Ненин одговара у коментару који прати његове *Ситне књиже*: „Волим тај ’вишак значења’, ту истину која се понекад (ако се не гледа кроз кључаоницу) и не види.” Ненинов *поглед изнујтра* и поглед *кроз кључаоницу* изнедрили су изузетно значајне студије и изузетно вредну и интересантну грађу за даља проучавања.

Дводелна структура књиге *Сретен Марић* управо прати поменуте мисаоно-истраживачке токове. У првом делу налазе се два ауторска текста у којима Ненин Сретена Марића представља нешто другачије од слике која је изграђена о њему као интелектуалцу „немачког образовања, француске културе и енглеског типа мишљења”, како га је представио Светозар Петровић, док други део књиге доноси Марићеву преписку.

Већ наслови текстова који отварају књигу о Марићу указују на полемички дух, јер се чини да Ненин тражи оно чега нема: „Мисао Сретена Марића о српској књижевности” и „Аутобиографско у есејима Сретена Марића”. Ненин пажљиво прати Марићеву мисао, која ће повремено, док разматра теме из страних књижевности, имати у видокругу српску, сагледавајући је увек у контексту светске књижевности, тражећи оно што може стајати равноправно са највећим њеним остварењима. Аутор, дакле, брижљиво трага за „крхотинама”, како каже, за Марићевим размишљањима о српској литератури која су расута по његовој есејистици. Тако Ненин сачињава неку врсту каталога Марићевих српских тема (од помена наших писаца у контексту поређења са страним, преко приказа књига Васка Попе, Добрице Ћосића, Михајла Лалића за француску јавност, учешћа на округлом столу о књизи *Српски романџизам* Миодрага Поповића, до пригодних текстова о Светозару Марковићу, Александру Тишми и Пери Слјепчевићу). Увидом у целокупно Марићево дело Ненин закључује да је у ствари српски народ централни појам његове мисли о домаћој књижевности, истичући да у његовом виђењу наше литературе има нечег „практичног, утилитарног”, јер, како каже, за овог есејисту велико је све оно што је помогло да се његов народ сачува.

Прави увод у Марићеву преписку јесте други Ненинов текст у којем на нивоу језичких конструкција тражи аутобиографске ставове, „Марића човека, односно његову биографију”. Управо преписка у другом делу књиге доноси мноштво чињеница из његовог живота, открива и његов интелектуални, и морални, и емоционални профил, али и оне чињенице које имају књижевну вредност.

Миливој Ненин доноси један део епистоларне заоставштине Сретена Марића. Поштујући утврђене критеријуме за објављивање туђе преписке, писма доноси онако како су написана, без било каквих интервенција. Разврстана су по личностима, а унутар тих одељака хронолошки. Испред одељака налазе се коментари који уводе у читање, након преписке напомене о личностима које се помињу. У овој књизи налазе се две преписке – са Живорадом Стојковићем и Светозаром Петровићем – остало су писма која Марић упућује, а глас оног другог, адресата, не чује се. (Нарочито ће због тога зажалити Ненин у случају Боривоја Маринковића.)

Марић пише приватна, пословна и пригодна писма. Тон писама се, природно, разликује у зависности од тога коме су упућена. Јако присна писма упућује Милану Дединцу и Радмили Бунушевац, Дединчевој супрузи. Двоструко ће Марић похвалити свог пријатеља – и као песника који је једини из генерације „копао по себи и тражио речи” да изрази доживљај света „јадне наше људске душе”, и као управника Југословенског драмског позоришта: „О вашем управниковању би требало да се пише као о периоду Станиславског у Художественном.”

Пријатељски тон карактерише и преписку са Живорадом Стојковићем, мада је то, пре свега, пословна преписка која открива Марићеву сарадњу са Српском књижевном задругом. А открива још нешто – Марић касни са нарученим предговором за Винаверов препев Вијоновог *Великог завештања* и правда се да му није обичај да касни са рукописима, а пријатељу поручује: „Наравоученије: кад имаш поверења, имај га и кад је стављено у питање.”

Друга издавачка кућа за коју је присно везан биће предмет писама упућених Милошу Стамболићу и Симону Симоновићу. Нолит је за њега велики подстрек и место важних разговора, „ћеретања”, како каже, која су извориште литературе, филозофије, мисли о човеку. Ипак, најинтригантније је писмо које упућује Стамболићу поводом његовог предговора *Тужорима* Боре Ђосића, јер открива како Марић чита, шта цени, шта замера и како доноси суд. Да не откривамо много, преносимо једну лепу Марићеву дефиницију хумора уткану у ово писмо: „Хумор је нешто сензибилно, тамно, па и болно, и не да се спојити ни са цинизмом, ни са одушевљењем свиме што постоји.”

Из преписке са сарадницима – Светозаром Петровићем и Радмилом Гикихи – сазнајемо чиме се Марић бави, где путује, како проводи време, шта планира. Упознајемо Марића као сарадника, професора и ментора,

строгог ментора који упорно упућује на рад, читање, размишљање. Мало, међутим, има осврта на књижевне прилике. Поменуће да се у Француској пишу „виртуозна дела”, али да су основне идеје „ужасно старе”, тражи да му шаљу књиге из Србије, али коментара нема. Непријатно ће му бити подсећање на „сукоб на књижевној левици”, мада из писама Радовану Поповићу, „земљаку”, сазнајемо да је спреман да о томе саопшти своју истину. Извесном горчином и иронијом обојена је његова опаска о савременој књижевној критици која се пре свега везује за личност и интерес. Писма Поповићу интересантна су и због неких фактографских елемената који су важни за разјашњавање биографских чињеница.

Издвојићемо још једну тему Марићевих писама – тему преписке. У једном писму Светозару Петровићу пише како су наши стари знали „диванити и преко писама, исто тако потпуно и од срца као и овдашњи Флобери, Хелдерлини и други. Вук је заиста знао да пише као што говори, данас код нас и не знају ни то нити пак обрнуто: да говоре као што пишу. Говора немају а писмо им је артифицијелно.” Готово су дирљиве молбе које упућује Боровоју Маринковићу да му пише: „Пишите! Они ретки који ми се јављају уопште не знају да пишу писмо. Из њихових писама не сазна човек ама баш ништа ни о времену, ни о људима, ни о догађајима. Све нешто празно. Искварио се народ.”

Писма која упућује блиским сарадницима и пријатељима садрже много тога личног, сасвим приватног – пише Марић о приликама у којима живи, о болести, о својој башти и цвећу, врло често, као и о брду, опеаном од Петрарке, на које се редовно пење, о односу према породици, о животним радостима и о старењу, а о смрти колико да (у писму Вери Стојић) направи духовит коментар да је као тему треба избегавати, иако сви само о њој пишу: „Много је теже знати провести што мање празно и лепше овај кратки живот, а о томе проблему данас нема мудраца.” (Указаће Ненин на Марићеву љубав према животу – за њега је живот велика радост, светковина, свечаност, једино му је замерао што кратко траје.) Друга велика Марићева љубав је супруга Никол, судећи барем по преписци. Природно, она је стално присутна, а два детаља сведоче о Марићевом дивљењу и њеној лепоти и њеном интелекту. Поводом њених размишљања о *Сеобама* Милоша Црњанског пише Радмили Гикић: „Веруј ми да је проницљивији критичар него сви наши званични. Када бих ја био што на њеној висини, наша критика би много добила. Овако боље да ћутим.” И године 1980, када је Никол, како пише Поповићу, „на прагу бапства”, она је за њега иста она негдашња „најлепша и најелегантнија жена Париза”.

Марићеву преписку заокружују у овој књизи пословна писма упућена људима из ужичке општине о формирању легата и старању о његовој и заоставштини његове сестре. Последња су писма упућена Миру Вуксановићу, који се постарао да Марић своју богату заоставштину, услед неслагања са рођеним Ужичанима, остави Библиотеци Матице српске.

На крају, вратимо се Нениновом питању: Зашто волим да читам туђа писма? Данас их више не пишемо. Чини се да се обистинила Марићева слутња и да је техника заиста „запушила уста човеку”. А лепо је, ипак, када их читамо, не само због науке и „вишка значења”. Лепо је и забавно читати Марићева писма. Иако у њима нема књижевних претензија, има прелепих места, духовитих или иронијских опаски, има повремено есејистичког и лирског у њима. Такав је, на пример, Марићев позив на дијалог, на размену идеја у писму Светозару Петровићу: „...често, разним поводима, загризе ме нека идеја о којој бих радо, па ма и преко писама, са неким разговарао, да је продубим, да је опробам. Идеје су, кад настају, само клице, оне ваља да се пробију до сунца, до речи, да расту, да се грањају, а за све то је потребан неко ко их прихвата – или одбацује свеједно, али увек помаже да у вама сазру. Можда ми по неки пут дође жеља да вама о некој од њих причам, некој од оних за које ви имате слуха и смисла.”

И књига *Срећен Марић* јесте позив на дијалог. Она представља значајан допринос новом читању Сретена Марића, „човека интелектуалне шетње и интелектуалне гозбе”, како га је Јован Христић назвао. Истовремено, она је и позив истраживачима да продуже започети посао, да се врате Марићу и његовом текстовима и да даље трагају за његовом епистоларном заоставштином.

Биљана МИЧИЋ

ДНЕВНИЧКИ ЗАПИСИ КАО АУТОБИОГРАФСКИ ПУТОКАЗИ

Зорица Хаџић, *Васа Сџајић: њрилози за аутобиографију*, Матица српска, Нови Сад 2017

„Изгледа да је Стајићев усуд био да његова личност иде испред дела и оставља га у сенци.”

З. Хаџић, *Васа Сџајић*, стр. 8.

Како је истакла и Зорица Хаџић у предговору овој књизи, Светислав Марић је још 1938. године веома добро уочио да, и поред Стајићевог богатог живота, те књижевног, публицистичког, филозофског и историчарског опуса, о њему у науци није изнето ни приближно оно највредније што би о њему могло да се каже, јер Стајићева књижевничка и научничка физиономија није оштра, а његови списи ни приближно не откривају његову богату личност и њено непосредно деловање на људе.